

УДК 338.124.4-047.44:658:339.13.027(045)
DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.75-65>

Шашовець Й.П.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту,
управління економічними процесами та туризму
Мукачівський державний університет

Shashovec Yolana

Candidate of Economic Sciences,
Senior lecturer of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism
Mukachevo State University

ДІАГНОСТИКА КРИЗОВОГО СТАНУ І ЗАГРОЗИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

DIAGNOSTICS OF THE CRISIS STATE AND THE THREAT OF BANKRUPTCY OF THE ENTERPRISE AND ITS PLACE IN THE ANTI-CRISIS MANAGEMENT SYSTEM

Стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних із теоретичними та практичними аспектами здійснення економічної діагностики поточного стану та перспектив розгортання кризових процесів на підприємствах. Обґрунтовується доцільність застосування сукупності параметрів та показників аналізу фінансово-господарського стану підприємства у процесі його діагностування. Наголошено, що основним завданням економічної діагностики є вчасне розпізнавання причин та симптомів кризи та їх усунення. Оскільки управління, орієнтоване на запобігання кризи, є найголовнішою передумовою ефективності системи антикризового менеджменту, то економічну діагностику визнано важливим інструментом та засобом антикризового управління. Наголошено, що оцінювання наслідків управлінських рішень теж потрібно розглядати як сферу економічної діагностики, особливо, коли рішення стосуються певної ситуації, пов'язаної з прийняттям підприємством комерційних ризиків.

Ключові слова: криза, антикризове управління, економічна діагностика, фінансова стабільність підприємства, ліквідність, платоспроможність, управлінські рішення.

The article is devoted to the study of problems related to the theoretical and practical aspects of economic diagnostics of the current condition and prospects for the deployment of crisis processes at enterprises. The topicality of the topic is determined by the fact that every enterprise faces a variety of factors that can cause the emergence and development of crisis processes; therefore, identifying and predicting these factors is important for the survival of the enterprise. Because management focused on crisis prevention is the most important prerequisite for the effectiveness of the anti-crisis management system, economic diagnostics is recognized as an important instrument and means of anti-crisis management. The article substantiates the expediency of using a set of parameters and indicators of the analysis of the financial and economic condition of the enterprise in the process of assessing its financial stability, property condition, solvency, liquidity, business activity, balanced production and sale of products, dynamics of operating costs and profit. As a key characteristic of the financial and economic state, it is proposed to consider the financial stability of the enterprise as a complex category characterizing the state, structure and directions of use of the enterprise's financial resources. It is emphasized that the assessment of the consequences of management decisions should also be considered as a field of economic diagnostics, while such diagnostics acquire special importance when the decisions relate to a certain situation related to the enterprise's acceptance of commercial risks. It is noted that the risk will be justified if the probability of obtaining income or other economic benefits is high enough, and the expected result will cover the costs associated with the risky activity. The prospects of further scientific research of the issues raised in this article are the study of the issue of improving the methodological principles and tools of economic diagnosis and improving the quality of crisis management. It is emphasized that these issues are of particular relevance in the conditions of global macroeconomic instability and uncertainty of business prospects.

Key words: crisis, anti-crisis management, economic diagnostics, financial stability of the enterprise, liquidity, solvency, management decisions.

Постановка проблеми. Сучасні нестабільні та невизначені умови господарської діяльності актуалізують потребу в антикризовому управлінні для будь-якого суб'єкта підприємництва, незалежно від сфери та галузі, у межах яких ведеться бізнес. Узагальнюючи підходи до трактування сутності поняття «антикризове управління» та частково спрощуючи його зміст, можемо сформулювати, що антикризове управління – це система управлінських заходів щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання кризових явищ та їх причин. Тобто, ключовою складовою даного напрямку менеджменту та першим, а часто і визначальним його етапом є економічна діагностика, направлена, перш за все, на оцінку стану економічних об'єктів в умовах невизначеності, неповної інформації, високоризикового середовища ведення бізнесу з метою виявлення проблем розвитку і перспективних шляхів їх рішення.

Вважається недоцільним обмеження діагностики кризових явищ і загрози банкрутства тільки дослідженням фактичного фінансового стану підприємства (за допомогою моніторингу системи фінансових показників). Діагностика кризи розвитку підприємства за своїм змістом і напрямком є значно ширшим спектром аналізу та пов'язана з діагностикою проблем, які виникли в процесі функціонування підприємства і можуть зумовити негативні наслідки для його життєдіяльності (генерувати загрозу виникнення ситуації банкрутства і припинення діяльності). Отже, основною задачею діагностики кризи є створення необхідної аналітичної бази для вироблення управлінських рішень відносно даних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризові явища на підприємствах уже тривалий час є об'єктом численних наукових публікацій в Україні і за кордоном, оскільки це актуальна проблематика для будь-якого бізнес-середовища та кожної сфери економіки. Зокрема, Минчинська І. присвятила дослідження систематизації методів діагностики кризового стану відповідно до потреб зовнішнього або внутрішнього аналізу та їх використанню в системі організаційно-правового механізму банкрутства [3]. Крючко Л.С. зосереджує увагу на методах, завданнях та побудові інформаційної системи фінансового аналізу, а також наголошує на необхідності адаптувати методики аналізу до сучасних економіко-правових умов [2]. Городня Т.А. та Корнієнко А.О. деталізують методики дослідження системи показників діагностики кризового стану та загрози банкрутству підприємства за допомогою коефіцієнта Бівера, моделі Спрінгейта та чотирьохфакторної моделі Лису [1]. Сак Т.В. описує етапи проведення експрес-діагностики кризового стану підприємства та характеризує складові комплексної діагностики перспектив настання кризи [5].

Таким чином, проблематиці антикризового менеджменту, а також питанням методики проведення економічної діагностики на підприємствах приділено досить багато уваги у працях як зарубіжних, так і українських науковців. Але при цьому недоліком таких наукових пошуків, на нашу думку, є те, що ці сфери дослідження залишаються слабко пов'язаними між собою. Антикризове управління часто асоціюється з організаційно-економічним механізмом фінансової санації, банкрутства або реструктуризацією суб'єкта підприємництва.

При цьому управлінню, орієнтованому на запобігання кризи, важливим елементом якого є превентивна діагностика кризового стану, приділяється недостатньо уваги, що й зумовлює практичне значення здійсненого у даній статті дослідження.

Формулювання завдання дослідження. Метою здійсненого у даній статті дослідження є визначення ролі діагностики фінансово-господарського стану підприємства, напрямків та методики її проведення, а також оцінювання наслідків управлінських рішень з точки зору їх взаємозв'язку із системою антикризового управління на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість та результативність проведення економічної діагностики часто стає визначальним чинником для формування системи антикризового менеджменту на підприємствах. Тобто діагностику доцільно розглядати як своєрідний фундамент для подальшого впровадження інструментів антикризового менеджменту у практику управління підприємством. Якщо суб'єкти антикризового управління вдало та правильно здійснили моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища, інтерпритували отримані результати економічної діагностики, то у такому випадку заходи з попередження, нейтралізації, зниження або нівелювання впливу негативних чинників на господарську діяльність підприємства будуть мати набагато вищу ефективність.

Враховуючи об'єкт аналізу та призначення і напрямки застосування результатів економічної діагностики, у її складі слід виділяти дві сфери: діагностику фінансово-господарського стану підприємства і оцінювання наслідків управлінських рішень.

Оцінити фінансово-майновий стан підприємства та ефективність його господарської діяльності, а також визначити, чи мають місце тенденції, які потенційно несуть загрози розгортання кризи, можна за допомогою аналізу основних показників, до яких відносять: дохід від реалізації продукції, обсяги виробництва, операційні витрати, рентабельність, чистий прибуток.

Обсяг реалізації продукції (дохід, виручка від реалізації) є одним з найважливіших показників господарської діяльності підприємства. Він відображає ринкові позиції фірми, обсяги її основної діяльності, а аналіз даного показника в динаміці дає змогу зробити висновки про ефективність функціонування підприємства в цілому. Від величини і динаміки цього показника залежать всі інші фінансово-господарські показники.

Обсяги виробництва аналізують з метою оцінки загальних обсягів діяльності підприємства, рівня використання виробничих потужностей. Обсяг виробництва і реалізації продукції є взаємозалежними показниками і на підприємстві вони повинні бути збалансованими. Незбалансованість обсягу виробництва продукції з показниками її реалізації негативно характеризує роботу підприємства.

Також значення має оцінювання динаміки операційних витрат та їх співставлення з темпами зростання або скорочення обсягів виробництва. Якщо зростання витрат відбувається випереджаючими темпами порівняно із збільшенням обсягів виробництва, то це є ознакою неефективності виробничої діяльності і може у подальшому стати одною з причин кризового стану підприємства.

Фінансово-господарський стан підприємства постійно виступає об'єктом економічного аналізу,

оскільки його безперервний моніторинг забезпечує можливість вчасного реагування на будь-які відхилення чи несприятливі тенденції у структурі активів та зобов'язань суб'єкта господарювання, у його ліквідності та платоспроможності, фінансових результатах діяльності і т.д. При цьому у якості ключової характеристики фінансово-господарського стану розглядається фінансова стабільність підприємства – комплексна категорія, що характеризує стан, структуру та напрями використання фінансових ресурсів підприємства, здатність його виконувати свої зобов'язання, а також ступінь захищеності капіталу від фінансових ризиків та можливість забезпечувати розширення діяльності без збільшення залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Показники, що характеризують фінансову стабільність підприємства, поділяють на дві групи. До першої групи відносять показники, які мають визначені нормативні значення – це усі показники ліквідності та платоспроможності). До другого класу – показники, без установлених нормативних значень (показники рентабельності, ефективності управління, ділової активності).

Під ліквідністю якого-небудь активу розуміють здатність перетворення його в кошти без значних втрат у ціні, а ступінь ліквідності визначається тривалістю тимчасового періоду, протягом якого це перетворення може бути здійснене. Чим коротше період, тим повинна бути вище ліквідність даного виду активу. Під ліквідністю підприємства мають на увазі його здатність погашати свої боргові зобов'язання хоча б і з порушенням строків погашення, передбачених контрактами.

Платоспроможність означає наявність у підприємства коштів і їх еквівалентів, достатніх для розрахунків по кредиторській заборгованості, що вимагає негайного погашення. Таким чином, основними ознаками платоспроможності є: по-перше, наявність у достатньому обсязі коштів на розрахунковому рахунку; по-друге, відсутність простроченої кредиторської заборгованості.

Аналіз фінансової стабільності дає можливість оцінити, наскільки підприємство готове до погашення своїх боргів і відповісти на запитання, наскільки воно є незалежним з фінансового боку, зростає чи зменшується рівень цієї незалежності, чи відповідає стан активів і пасивів підприємства завданням його фінансово-господарської діяльності.

Найчастіше фінансову стабільність оцінюють за допомогою таких показників як:

1. Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії, концентрації власного капіталу). Цей коефіцієнт характеризує частку власників підприємства в загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність. Його нормативним значенням є 0,5 і вище. Розраховується даний показник як відношення власного капіталу до підсумку (валюти) балансу:

$$\text{Коефіцієнт фін. незалежності} = \frac{p.1495 \text{ форми } \text{№} 1}{p.1900 \text{ форми } \text{№} 1}$$

Чим вищим є значення цього показника, тим більше підприємство є фінансово стійким, стабільним і незалежним від зовнішніх кредиторів, тобто зобов'язання підприємства повністю покриваються власним капіталом, а отже – підприємство є фінансово стійким).

2. Коефіцієнт фінансової стійкості, який розраховується як відношення суми власного капіталу та довгострокових зобов'язань до підсумку (валюти) балансу:

$$\text{Коефіцієнт фінансової стійкості} = \frac{(p.1495 + p.1595) \text{ ф. } \text{№} 1}{p.1900 \text{ ф. } \text{№} 1}$$

Показник характеризує питому вагу усіх джерел коштів, які підприємство може використовувати у своїй поточній господарській діяльності без шкоди для кредиторів, у загальній вартості майна і обмежує використання короткотермінових кредитів для формування майна. Рекомендоване значення становить 0,5–0,6 і більше.

3. Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів. Для розрахунку даного показника обсяг залученого капіталу ділиться на обсяг власного капіталу:

$$\begin{aligned} \text{Коеф. співв. власних і залучених коштів} &= \\ &= \frac{(p.1595 + p.1695) \text{ ф. } \text{№} 1}{p.1495 \text{ ф. } \text{№} 1} \end{aligned}$$

Бажано, щоб даний коефіцієнт був меншим за 1, тобто власний капітал повинен переважати суму залучених коштів. Цей коефіцієнт є найзагальнішою оцінкою фінансової стабільності.

4. Загальний коефіцієнт покриття – розраховується як відношення суми всіх оборотних активів до загальної суми поточних зобов'язань.

$$\text{Коефіцієнт покриття} = \frac{p.1195 \text{ ф. } \text{№} 1}{p.1695 \text{ ф. } \text{№} 1}$$

Коефіцієнт покриття показує, чи може підприємство заплатити свої боргові зобов'язання у новому році перетворивши всі активи у гроші, характеризує рівень ризику кредиторів і використовується для попередньої оцінки показника ліквідності.

Оцінка фінансового стану підприємства доповнюється аналізом ділової активності. Під діловою активністю розуміють здатність підприємства раціонально та ефективно використовувати свої ресурси: матеріальні, трудові, фінансові.

5. Найбільш загальне уявлення про ділову активність дає коефіцієнт оборотності капіталу або коефіцієнт ділової активності. Він розраховується відношенням обсягу реалізації продукції або виручки від реалізації продукції до середньої вартості активів підприємства (валюти балансу):

$$\begin{aligned} \text{Коефіцієнт ділової активності} &= \\ &= \frac{p.2000 \text{ ф. } \text{№} 2}{(p.1300 \text{ гр.} 3 + p.1300 \text{ гр.} 4) \text{ ф. } \text{№} 1/2} \end{aligned}$$

Цей показник показує кількість оборотів, що здійснює капітал або активи підприємства протягом звітного періоду, та характеризує ефективність використання ресурсів, незалежно від джерел їх залучення. Чим більша кількість оборотів, тим вища ділова активність підприємства.

Наступним етапом аналізу ділової активності є розрахунок показників, які характеризують оборотність окремих груп активів. Такими показниками є: коефіцієнт оборотності основних засобів, оборотних активів, запасів, дебіторської заборгованості, готової продукції тощо. Аналогічно, як і у випадку оборотності усього капіталу, позитивним напрямком змін для підприємства є збільшення оборотності активів.

Таким чином, фінансова стійкість є ключовою, основоположною характеристикою економічної стабільності підприємства, оскільки визначає не лише його фінансовий стан, а й перспективи розвитку, можливості

залучення додаткових фінансових ресурсів, ставлення до нього кредиторів та ділових партнерів тощо. Тому, з точки зору антикризового управління підприємством, забезпечення фінансової стабільності є одною з найважливіших умов запобігання різного роду кризам та знижу майже до нуля ймовірність настання банкрутства.

Метою оцінки фінансового стану підприємства в системі антикризового управління є розробка і реалізація заходів, направлених на швидке відновлення платоспроможності, відновлення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства, встановлення можливості підприємства продовжувати свою господарську діяльність, подальшого розвитку, забезпечення прибутковості і зростання виробничого потенціалу і ухвалення відповідних рішень [2].

Таким чином, з точки зору діагностики перспектив розгортання кризового стану і загрози банкрутства підприємства, моніторинг параметрів фінансово-господарського стану є базисом для подальшого обґрунтування напрямків та стратегій антикризового управління.

Другою сферою економічної діагностики господарської діяльності підприємства, як уже було зазначено, вступає діагностика наслідків прийняття управлінських рішень. Особливого значення така діагностика набуває у тому випадку, коли рішення стосуються певної ситуації, пов'язаної з прийняттям комерційних ризиків, у результаті чого підприємство може отримати як прибуток (виграш), так і збитки. У такому випадку управлінські рішення приймаються на основі оцінювання ймовірності настання тієї події, яка знаменує собою комерційний успіх чи невдачу, а також абсолютного значення очікуваного результату (додатного або від'ємного). Тобто ризик буде виправданим, якщо ймовірність отримати дохід чи інші економічні вигоди достатньо висока, а очікуваний результат покриватиме витрати, пов'язані з ризиковою діяльністю.

Кількісно ступінь ризику визначається суб'єктивною оцінкою ймовірної або очікуваної величини максимального і мінімального доходу (збитку) від вкладеного капіталу. При цьому чим більше діапазон між максимальним і мінімальним доходом (збитком) при рівній ймовірності їхнього одержання, тим вище ступінь ризику.

Процес розробки рішення починається з виявлення і формулювання проблеми, що в даний момент стоїть перед організацією. Виникнення проблем та їх оцінка на практиці може відбуватись у двох різних ситуаціях: коли

вихідним пунктом є сама проблема та коли вихідним пунктом виступає нова можливість для виконання відомих виробничих або управлінських завдань (ситуація нової можливості) [4, с. 77]. Тобто, управлінські рішення розробляються на перспективу, орієнтуються здебільшого на прогнози подальшого розвитку, тенденції, присутні на тому чи іншому ринку, або на суб'єктивні, інтуїтивні судження експертів, менеджерів чи інших спеціалістів. Це означає, що здебільшого такі рішення приймаються в умовах невизначеності, недостатності або неточності інформації, тому ще до початку їх розробки та впровадження у практику діяльності потрібно правильно обрати інструментарій, чітко окреслити очікувані результати та можливі варіанти розвитку подій (сценарії), а також здійснити аналіз можливих ризиків та допустимі для підприємства межі цих ризиків.

Практика господарської діяльності доводить, що неправильні та необґрунтовані управлінські рішення часто стають визначальними чинниками невдач, збитковості господарювання та навіть причинами банкрутства підприємств.

Варто зазначити, що обидві сфери економічної діагностики, тобто діагностика фінансово-господарського стану підприємства і оцінювання наслідків управлінських рішень, мають виступати у якості взаємодоповнюючих інструментів аналізу, доцільність застосування та змістовність яких значно підвищується у випадку комплексного їх застосування.

Висновки. Діагностику кризового стану, загрози банкрутства підприємства, а також наслідків прийняття управлінських рішень потрібно здійснювати систематично та безперервно, а не тільки у тих випадках, коли підприємство уже знаходиться у скрутному фінансово-економічному становищі. Успіх антикризового управління більшою мірою залежить від вчасності вжитих заходів з недопущення кризи, ніж від організаційно-економічного механізму управління підприємством, яке уже знаходиться на етапі банкрутства. В існуючих умовах глобальної макроекономічної нестабільності, невизначеності перспектив ведення бізнесу в умовах воєнного стану, зростання напруженості соціально-політичного середовища проблематика антикризового управління та економічної діагностики потребуватиме подальших більш глибоких досліджень. Також потребують подальшого вивчення питання щодо удосконалення методологічних засад та інструментів здійснення такої діагностики.

Список використаних джерел:

1. Городня Т.А., Корнієнко А.О. Діагностика кризового стану та загрози банкрутства підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 19. С. 154–157.
2. Крючко Л.С. Оцінка фінансового стану підприємства – сутність та необхідність. *Ефективна економіка*. 2012. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1613> (дата звернення: 16.04.2024).
3. Минчинська І. Діагностика кризового стану підприємств в організаційно-правовому механізмі банкрутства. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 11. Част. 1. С. 175–182.
4. Парій Л.В., Кубрак А.О. Прийняття управлінських рішень на підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2023. Вип. 47. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/47_2023ua/15.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
5. Сак Т.В. Діагностика в антикризовому управлінні підприємством. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні» (2021)*. Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, 12 березня 2021 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2021/paper/viewFile/11432/9548> (дата звернення: 19.04.2024).

References:

1. Horodnia T. A., Kornijenko A. O. (2017) Diagnostyka kryzovogho stanu ta zaghrozy bankrutstva pidpryjemstva [Diagnosis of the crisis and the threat of bankruptcy of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, vol. 19, pp. 154–157.
2. Krjuchko L. S. (2012) Ocinka finansovogho stanu pidpryjemstva – sutnistj ta neobkhdnistj [Assessment of the financial condition of the enterprise is the essence and necessity]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1613> (accessed April 16, 2024).
3. Mynchynska I. (2012) Diagnostyka kryzovogho stanu pidpryjemstv v orghanizacijno-pravovomu mekhanizmi bankrutstva [Diagnosis of the crisis of enterprises in the organizational and legal mechanism of bankruptcy]. *Ekonomichnyj analiz – Economic analysis*, vol. 11, part 1, pp. 175–182.
4. Parij L. V., Kubrak A. O. (2023) Prynjattja upravlinsjkykh rishenij na pidpryjemstvi [Making management decisions at the enterprise]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogho universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo. – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, vol. 47. Available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/47_2023ua_15.pdf (accessed April 20, 2024).
5. Sak T. V. (March 12, 2021) Diagnostyka v antykryzovomu upravlinni pidpryjemstvom [Diagnostics in anti-crisis management of the enterprise]. *Proceedings of the International scientific and practical conference "Modern trends in the development of financial and innovation-investment processes in Ukraine"*. Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia. Available at: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2021/paper/viewFile/11432/9548> (accessed April 19, 2024).